

XIX. Yüzyılda Harput Sancağının Demografik Yapısı Üzerine Bir Değerlendirme

An Evaluation on the Demographic Structure of the Sanjak of
Harput, in the 19th Century

Salih AKYEL*

Öz

Harput Sancağı, Doğu Anadolu Bölgesinin Yukarı Fırat Bölümünde, bugünkü Elazığ ili sınırları içinde kalan yaklaşık 3200 km kare bir sahaya karşılık gelmektedir. Sancağın alanı, doğuda bugünkü Keban Baraj Gölü içerisinde kalan Murat Nehri Vadisi, batıda ise Bulutlu, Hasan ve Piran dağlarıyla sınırlandırılmıştır.

Harput Kazasında Müslüman ve gayr-i müslimler bir arada yaşamaktaydı. Gayr-i Müslim nüfusun büyük bir çoğunluğunu Ermeniler oluşturmaktaydı.

1881-1910 yılları arasındaki Mamuratül-Aziz Vilayet Salnameler ile diğer yabancı yazarların aynı dönemde verdiği nüfus bilgileri Harput Sancağında birbirine yakınlık arz etmektedir. Bu çalışmada, Harput Sancağındaki nüfus durumu incelenmiştir: Bu çalışmamızda Harput Nüfus Defterlerine, sâlnâmelere ve o dönem yayımlarına dayanarak Harput Sancağının XIX. Yüzyıldaki nüfus yapısı ortaya konulmuştur.

Anahtar Kelimeler: Harput Sancağı, Müslüman, Ermeni, Nüfus

Abstract

The sanjak of Harput covered an area of 3200 square kilometers in the Upper Euphrates section of the Region of East Anatolia, which is today within the borders of the province of Elazığ. The area of the sanjak is bounded by the the valley of the

*Yrd. Doç. Dr. Gazi Üniversitesi, Polatlı Fen-Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü Öğretim Üyesi, (salihakyel75@gmail.com)

river of Murat in the east, which falls in the present-day Keban Dam Reservoir, and by the mountains of Buluthu, Hasan and Piran in the west.

Muslims and non-Muslims used to live together in Harput. A great majority of the non-Muslim population was comprised by Armenians.

Demographic information given in the Mamuratül-Aziz Provincial (Vilayet) annals dating to the period between the years 1881 and 1910 exhibits close parallels to the same kind of information provided by foreign authors in the same period. In this study, the demographic situation in the sanjak of Harput has been examined: The demographic structure of the sanjak of Harput in the 19th century is presented based on the Harput Population Registers, and the publications of the period.

Key Words: *The sanjak of Harput, Muslim, Armenian, Population*

Giriş

XIX. yüzyıl başlarında iki ayrı tür tahrir planlanmış ve her ikisi de uygulanmıştır. Bunlardan ilki nüfus tahrirleridir. 1830-1831 tarihinden itibaren başlanan bu tahrirlerde sadece erkek nüfus yazılmıştır. Nüfus sayımlarına, mal-mülk sayımlarının yanı sıra Tanzimat Dönemi'nde de devam edilmiştir. Bu çerçevede nüfus defterleri ve altı aylık yoklama defterleri düzenlenmiştir. İkinci tür tahrirler ise Temettüat tahrirleridir. Tapu tahrir geleneğinin bir devamı olarak bu gelir defterleri aynı zamanda birer nüfus defteri gibi de düşünülmüştür¹. Bilindiği üzere Temettüat defterlerindeki nüfus ile ilgili bilgiler günümüzdeki nüfus istatistiklerinden farklıdır. Bazı noktalarda Temettüat defterlerinden elde edilen bilgiler modern sayımlara göre eksik bilgiler içermektedir. Ancak Temettüat defterlerini, vermiş olduğu diğer bilgiler nedeniyle veri kaynağı olarak kabul etmeyi gerektirmektedir. Birtakım eksikliklere rağmen bu defterdeki verileri kullanmak o dönem için önemli sonuçlar verecektir. Bu konuda Barkan şu ifadeleri kullanır: “istatistik verilerini, bazen kati rakamlar olmaktan ziyade nüfus kütlelerinin büyüklük nispetleri ve münasebetleri hakkında kıymetli ölçüler temin eden malumat olarak kullanmak mecburiyetinde kalabileceğimizi kabul etsek dahi, bu hal onların fevkalade büyük olan kıymetini azaltmayacaktır”².

¹ Barış Taş, İlker Yiğit (2011), “Tanzimat’tan Cumhuriyet’e Beyşehir Kazası’nda Nüfus”, *Atatürk Araştırmaları Merkezi Dergisi(ATAM)*, C. XXIX, S.8, Ankara, s. 493. Ayrıca bkz: Nuri Adıyeke, “Temettuat Sayımları ve Bu Sayımları Düzenleyen Nizamname Örnekleri” *Ankara Üniversitesi, Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Dergisi, OTAM.*, Sayı 11, 2000, s.769-825, s. 771.

² Ömer Lütfi Barkan, “Tarihi Demografi Araştırmaları ve Osmanlı Tarihi”, *Türkiyat Mecmuası* C. X, İstanbul Üniversitesi Türkiyat Enstitüsü Yayınları 1951-53, s. 1-26; İstanbul, s. 14.

Biz bu çalışmamızda 19. Yüzyılda Harput Sancağının nüfusu hakkında bilgiler vermeye çalıştık. Çalışmamızda yerleşim yerlerinin dinî ve etnik yapısını tespit etmek maksadıyla kullandığımız ana kaynak Salnamelerdir ve Harput Nüfus Defterleridir.

Salnameler, bugünkü manada yıllık anlamına gelmektedir. Osmanlı Devleti'nin son yıllarında düzenlenmeye başlanan salnameler, resmî olarak devlet, nezaret ve vilayet salnameleri adları altında yayınlanmışlardır. Devlet eliyle yayınlanan bu salnameler içerik olarak, ilgili olduğu bölge veya durum ile alakalı mevcut durum ve varsa değişiklikleri gösteren eserlerdir. Ayrıntılı olarak hazırlanmış olanlarına da rastlamak mümkündür. Mesela 1312 Mamûretü'l-Azîz Vilayet Salnamesi, diğer Mamûretü'l-Azîz salnameleriyle karşılaştırıldığında oldukça ayrıntılı ele alındığı görülür.

I. Harput Sancağının Tarihi

Harput Sancağı³, Doğu Anadolu Bölgesinin Yukarı Fırat Bölümünde, bugünkü Elazığ ili sınırları içinde kalan yaklaşık 3200 km kare bir sahaya karşılık gelmektedir. Sancağın alanı, doğuda bugünkü Keban Baraj Gölü içerisinde kalan Murat Nehri Vadisi, batıda ise Bulutlu, Hasan ve Piran dağlarıyla sınırlandırılmıştır⁴.

Tarih içinde farklı isimlerle anılan ve Anadolu'nun en eski yerleşim yerlerinden biri olan Harput çeşitli uygarlıkların merkezi olmuştur⁵. MÖ.4000 ve 3000'li yıllarda Subarlar⁶ bu çevrede yaşamışlar daha sonra bölge Hititler ve Urartular'ın hâkimiyetine girmiştir. Harput M.S. 1. yüzyıldan 7. yüzyıla kadar Roma hâkimiyetinde kalmış, 7. yüzyılda Hz. Ömer'in halifeliği döneminde Arap orduları tarafından ele geçirilmiştir. Sonraları da Müslüman olan Hamdanoğullarının elinde kalmıştır⁷.

Malazgirt zaferinden sonra Anadolu'ya yerleşmeye başlayan Türkmen grupları Harput ve çevresine gelmişlerdir. Emir Çubuk komutasındaki Türkler burada Çubukoğulları Beyliğini kurmuştur⁸. 1113 yılında Harput'a gelen Artuklu hanedanından Belek Gazi bölgeye tamamen sahip olarak

³ Sancak, Osmanlılarda Eyaletle Kaza arasındaki başında Sancak Beyi bulunan idari bir birimi ifade eder. (Tuncer Baykara, "Anadolu'nun Tarihi Coğrafyasına Giriş I", *Anadolunun İdari Taksimatı*, Ankara 1988, s. 32. Sancak ve sancak idaresi için ayrıca bakınız: Orhan Kılıç; "Osmanlı Döneminde Yurtluk-Ocaklık ve Hükümet Sancakları Üzerine Bazı Tespitler", *Fırat Üniv. I. Tarih Sempozyumu*, Elazığ 1993, s.1-23.

⁴ Selçuk Hayli; "Tarihi Coğrafya Açısından Harput Şehrinin Fonksiyonları ve Sahası", *Dünü-Bugünüyle Harput 24-27 Eylül 1988*, Elazığ 1989, s. 290.

⁵ Ahmet Halaçoğlu; "Elazığ", *İ.A.*, C.10, İstanbul 1994, s.551.

⁶ Subarlar: M.Ö 2000 yıllarında Doğu Anadolu'ya yerleşmiş olan Hurriler olduğu ya da bunlara akraba kavimler olduğu bilinmektedir. Ayrıntılı bilgi için bakınız: Nurettin Ardıçoğlu; *Harput Tarihi*, İstanbul 1964.

⁷ Ahmet Aksın; *19. Yüzyılda Harput*, Elazığ 1999, s. 20

⁸ Nurettin Ardıçoğlu; *Harput Hükümdarı Balak Gazi*, Ankara 1966, s.2; Osman Turan, *Selçuklular Zamanında Türkiye*, İstanbul 1994, s.76.

Çubukoğulları hâkimiyetine son vermiştir. Harput ve çevresindeki Artuklu hâkimiyeti 1234 yılında bölgenin Selçukluların eline geçmesine kadar devam etmiştir⁹.

1243 yılında Selçuklularla Moğollar arasında geçen Köseadağ Savaşı'nın Selçuklular aleyhine sonuçlanması neticesinde Harput ve çevresi de Moğolların hâkimiyetine girmiştir. Bölgedeki Moğol Hâkimiyeti 14. Yüzyılın başlarına kadar İlhanlılar vasıtasıyla devam etmiştir. Bu tarihlerde İlhanlı Devleti'nin otoritesi zayıflamaya başlayınca Harput ve çevresi Dulkadiroğulları, Timur, Kadı Burhaneddin, Akkoyunlu ve Karakoyunlu Devletleri arasında mücadele sahası haline gelmiştir. Bu mücadeleler sonucunda bölge Dulkadiroğulları Beyliği'nin hâkimiyetine girmiştir. Dulkadiroğulları'nın zayıflamasıyla bölgeyi 1465 yılında Akkoyunlu Devleti hükümdarı Uzun Hasan ele geçirmiştir. Akkoyunlu Devleti hâkimiyeti altında kaldığı 40 yıl boyunca Harput, bu devletin önemli merkezlerinden biri olmuştur. 1507 yılında Safevi Devleti tarafından ele geçirilen Harput, 1516'ya kadar dokuz yıl boyunca bu devletin idaresinde kalmıştır. 1514 yılında Osmanlı padişahı Yavuz Sultan Selim'in Safevilere karşı kazandığı Çaldıran Meydan Muharebesini müteakip Osmanlılar tarafından Doğu Anadolu Bölgesini Safeviler'den arındırma hareketi başlatılmıştır. Bu bölgede Safevilerin ellerinde bulunan birçok şehir gibi Harput da 1516 baharında Osmanlı hâkimiyeti altına girmiştir¹⁰.

II. Osmanlı Devleti Döneminde Harput

II.1. İdari Yapı

II.1.1. Harput Sancağının İdarî Yapısı

Harput 1516 yılında Osmanlı hâkimiyetine girmiş ve bu tarihten sonra bölge, coğrafi konumu ve tarihi şartlarından dolayı önemli bir yerleşim merkezi haline gelmiştir. Harput 1516 tarihinden XIX. Yüzyıl ortalarına kadar Diyarbakır Eyaletine bağlı bir sancak olarak kalmıştır. Diyarbakır eyaletine tabi diğer bazı sancaklar, XVI. ve XVII yüzyıllar boyunca yurtluk, ocaklık veya hükümet statüsü altında mülkiyet üzere tasarruf edildiği halde Harput daima, klasik Osmanlı sancağı olma özelliğini korumuştur¹¹.

Harput, Maden-i Hümayun Emaneti kurulmadan önce Sancak Beyleri vasıtasıyla idare edilmiştir. Fakat XVIII. yüzyıl sonları ve XIX. yüzyıla ait belgelerde Harput'ta sancak beyinin varlığıyla ilgili bir kayda rastlanmamıştır. Bu dönemde Harput bir sancak merkezi olmasına rağmen sancak beylerinin görev yaptıklarına dair herhangi bir belgeye

⁹ Zafer Şen; "XIX. Yüzyılda Elazığ Vilayetinde Teba-i Şahanenin Dini ve Sosyal Yapısı" (*Fırat Üniv. Sosyal Bilimler Enstitüsü Basılmamış Yüksek Lisans Tezi*), Elazığ 2006, s. 18-31.

¹⁰ Ahmet Aksın, *19. Yüzyılda Harput*, s. 22-23.

¹¹ Mehmet Ali Ünal; *XVI. Yüzyılda Harput Sancağı(1518-1566)*, Ankara 1989, s.33.

rastlanmamasının sebepleri şöyle izah edilebilir; Maden-i Hümâyun Emanetinin oluşturulmasından sonra bu emanetin eminliğini çoğu kez Diyarbakır Valilerine tevcih edildiği bilinmektedir. Dolayısıyla bu tarihten sonra Harput mali ve idari açıdan büyük bir önem kazanmıştır. Aynı zamanda Diyarbakır Valileri olan Maden Eminleri, Keban ve Ergani madenlerinin tam ortasında olması sebebiyle çeşitli tarihlerde Harput'ta oturmuşlardır¹².

Harput, 1845 yılına kadar bu idari yapısını sürdürmüş ve bu tarihten sonra 20 Eylül 1845'te bir fermanla anlaşıldığına göre Harput'a bağlı bütün kazalar ve Maden-i Hümâyun ayrı bir Mutasarrıflık haline getirilmiştir¹³. İlk mutasarrıf olarak da Ömer Faviz tayin edilmiştir¹⁴. Bu tarihten kısa bir süre sonra 1 Nisan 1846 tarihinde Harput müstakil bir eyalet haline getirilerek valiliğine Yakup Paşa tayin edilmiştir¹⁵.

Şemsettin Sami, *Kamusu'l- Alam*'da, 3 Sancak, 16 Kasaba, 70 Nahiye ve 1890 köyden bahsetmektedir¹⁶. Harput'un Eyalet haline gelmesinden sonraki idari taksimat aşağıdaki tabloda belirtilmiştir.

Tablo 1. 1846-1850 Tarihlerinde Harput Eyaletinin İdari Taksimatı¹⁷

SANCAK	KAZALAR	
HARPUT	1. Harput(Merkez) 2.Çemişgezek 3.Eğın 4.Arapkir	5.Malatya 6.Pötürge 7.Akçadağ
MADEN-İ HÜMÂYUN	1.Maden-i Keban 2.Maden-i Ergani 3.Palu 4.Çarsancak 5.Eğil	6.Çermik 7.Çüngüş 8.Ebutahir 9.Hekimhan 10.Ergani
BEHİSNİ	1.Behisni 3.Samsad 5.Gerger	2.Hısn-ı Mansur 4.Siverek
DERSİM	1.Dersim 3.Kuruçay 5.Mazgird 7.Kargiri	2.Gürcanis 4.Ovacık 6.Kozican 8.Keban

¹² İbrahim Yılmazçelik; *XIX. Yüzyılın İlk Yarısında Diyarbakır*, Ankara 1995, s.329.

¹³ İbrahim Erdoğan; *XVII. Yüzyılın İkinci Yarısında Osmanlı Toplumunda Değişim Eğilimleri (Harput Örneği) (Ankara Üniv, Sos. Bil. Ens. Basılmamış Doktora Tezi)*, Ankara 2006, s.29.

¹⁴ BOA, *Cevdet Dahiliye*, 13142.

¹⁵ BOA, *İrade Dahiliye* 6090.

¹⁶ Şemsettin Sami; *Kamusu'l-Alam*, C. VI, Ankara 1996, s. 4332.

¹⁷ Ahmet Aksın; *19 Yüzyılda Harput*, s.30-31.

845 tarihinde Diyarbakır'dan ayrılarak ayrı bir eyalet haline getirilen Harput Eyaletinin en dikkat çeken yönü Maden-i Hümâyün Sancağının Harput Eyaletine dâhil edilmesidir. Böylelikle Harput Eyaleti dört sancak ve otuz kazadan oluşan büyük bir eyalet haline gelmiştir. 13 Kasım 1848 tarihli bir tahrirat hülasasından anlaşıldığına göre Dersim, Kozican ve Mazgirt gibi yerlerin büyük mahaller olduğu belirtilerek, Koçgiri Aşiretiyle birleştirilip toptan bir kaymakamlık suretiyle idaresi uygun görülmüştür. Ancak Koçgiri ile Dersim arasında yer alan Kemah, Gürcanis ve Kuruçay kazaları bunların birleşmesine engel olarak görüldüğünden, bu kazaların Maden-i Hümâyün'a merbut ve Dersim'in de Maden muzafatından olması sebebiyle bu kazaların Dersim Sancağına iltihakıyla bunların Diyarbakır ve Harput Eyaletlerinden birine bağlanması istenmiştir. Nitekim bir müddet sonra Dersim Sancağı ve kazaları Diyarbakır Eyaletine bağlanmıştır. 6 Temmuz 1851 tarihinde Dersim Sancağının Harput'a daha yakın olması sebebiyle Diyarbakır'dan tefrik edilerek Harput Eyaletine bağlanması hususunda irade çıkmış ve Dersim tekrar Harput Eyaletine bağlanmıştır¹⁸.

Harput önceleri eyalet ve bilahare vilayet iken bir ara Diyarbakır'a bağlı bir sancak olmuş ise de 1875'de müstakil mutasarrıflık haline¹⁹, 1878 tarihinden itibaren Vilayet haline getirilen ve o tarihten sonra günden güne inkişaf eden Mamurat'ül-Aziz vilayetinin adı El-aziz şeklinde kullanılmaya başlanmıştır²⁰.

II.1.2. Harput Sancağı Yerleşme Yerleri

Mahalleler

Şehirleri fiziki olarak meydana getiren birimlerin başında mahalleler gelir. Osmanlı şehirlerinde sosyal ve iktisadi dayanışmanın temelleri mahallelerden oluşmuştur. Türkler İslamiyet'i kabul ettikten sonra İslami şehir anlayışını temsil eden cami, pazar ve hamamı, Orta Asya şehircilik anlayışını temsil eden iç kale, şehristan ve rabad ile kaynaştırmışlardır²¹.

Osmanlı döneminde mahalle sosyal ve fiziki bir birimdir. Mahallede yaşayanlar birbirlerine karşı sorumlu olup sosyal bir dayanışma içindedirler. Mahalle ile ilgili alınacak kararlarda etkin rol oynadıkları gibi suçluların tespiti ve cezalandırılması, alınacak vergilerin tespiti, görevli olan kişilerin kontrolleri, gerektiğinde bu kişilerin görevlerinden alınması, ihtiyaç duyulan

¹⁸ Ahmet Aksın; *19 Yüzyılda Harput*, s.30.

¹⁹ Salih Akyel; "19. Yüzyılın İlk Yarısında Harput Şehrinin Nüfus Ve Toplum Yapısı", *Fırat Üniv. Sosyal Bilimler Ens. Basılmamış Doktora Tezi*, Elazığ 2013, s. 9-10.

²⁰ *Elazığ 1967 İl Yıllığı* s. 31.

²¹ Rifat Özdemir; *XIX. Yüzyılın İlk Yarısında Ankara(Fiziki, Demografik, İdari, Sosyal ve Ekonomik Yapısı)*, 1785-1840, Ankara 1996, s.75.

hizmetlerin yerine getirilmesi şeklinde pek çok konuda kendilerine tanınmış haklarını kullanmışlardır²².

19. Yüzyılın İlk Yarısında Harput Sancağı 14 Müslüman ve 4 gayr-i müslim mahalle olmak üzere toplam 18 mahalleden oluşmaktadır.

Tablo 2. 1834 -1840 Tarihlerinde Harput'taki Mahalleler²³

Sıra	Mahalle	Sıra	Mahalle
1	Alaca	10	Hacı Mescidi
2	Hoca Mescidi	11	Sarahatun
3	Zahiriye	12	Cami Kebir
4	Ahi Musa	13	Ağa
5	Kale	14	Meydan
6	Ortak	15	Gürcü Bey (Gayr-i Müslim)
7	Ebutahir	16	Şehroz (Gayr-i Müslim)
8	Esediye	17	Sinabud (Gayr-i Müslim)
9	Ahmed Bey	18	Asuri (Gayr-i Müslim)

III. 16. Yüzyılda Harput Sancağının Nüfusu

16.yüzyıl boyunca Harput'ta üç tahrir uygulaması yapılmıştır. Bu tahrirlerde düzenlenen defterler üzerinde yapılan araştırmada hane sayıları üzerinden nüfus tespiti yapılmıştır²⁴. Bu araştırmada nüfus tespiti yapılırken her hane 7 kişi olarak hesaplanmıştır. Bu rakam araştırmacılar tarafından sabit bir sayı olarak kullanılmamış her haneyi 5 veya 6 olarak kabul eden araştırmacılar da olmuştur²⁵. Bu araştırmaya göre hane sayılarından yola çıkarak tespit edilen Harput Sancağının nüfusu aşağıdaki tablodaki gibidir²⁶.

Tablo 3. 1518-1523 ve 1566 Tahrirlerine Göre Harput Sancağının Nüfusu

	1518	1523	1566
Müslim Nüfus	3775	4729	7247
G.Müslim Nüfus	2287	3630	6190
TOPLAM	6062	8350	13437

²² Ömer, Düzbakar; "Osmanlı Döneminde Mahalle ve İşlevleri", *Uludağ Üniv. Sosyal Bilgiler Dergisi*, S. 5, Bursa 2003, s.97-112.

²³ BAO, *Harput Nüfus Defterleri*, nr: 2675,2677.

²⁴ Mehmet Ali Ünal, *16. Yüzyılda Harput Sancağı*, Ankara 1989, s.55-89.

²⁵ Rifat Özdemir; "Avarız ve Gerçek Hane Sayılarının Demografik Tahminlerde Kullanılması Üzerine Bazı Bilgiler", *X. Türk Tarih Kongresi Bildirileri*, Ankara 1993, s.1581-1613.

²⁶ Mehmet Ali Ünal, *16. Yüzyılda Harput Sancağı*, s.60.

IV. 17. Yüzyılda Harput Sancağının Nüfusu

1646 tarihli bir avarız defterine göre Harput Sancağındaki toplam nüfusun 5000 civarında olduğu belirtilmektedir.16.yüzyıldaki rakamlara göre nüfusun bu tarihlerde hayli düştüğü görülmektedir. Bu defterdeki bilgilere göre 16. Yüzyılda daha az olan Müslim nüfus sayısının toplam nüfus içerisindeki oranı % 75'e yükselmiştir²⁷.

Nüfustaki azalmanın sebebi; bu tarihe kadar ticaret yolu üzerinde bulunan bir şehir olan Harput'un Avrupa Devletlerinin deniz ticaretini ele geçirmelerinden dolayı bu özelliğini kaybederek ekonomik darboğaza düşmesi ve Celali isyanlarıyla birlikte gittikçe ağırlaşan vergiler olarak gösterilmektedir²⁸.

17. yüzyılın başlarında Harput'u gezen yabancı seyyahlardan Polonyalı Simeon gayr-i müslim nüfusun yoğun bir şekilde buradan göç ettiğini yazmaktadır²⁹.

16. yüzyıldan 17. Yüzyıla gelinceye kadar şehir nüfusunun azalması devam etmiştir. 1691 tarihli bir Harput Şer'iyye Sicili üzerinde yapılan bir çalışmada 17. Yüzyılda 5000 civarında olduğu tespit edilen şehir nüfusunun bu tarihte 4000'e kadar düştüğü tespit edilmektedir. Bu çalışmada tespit edilen nüfus toplamı şu şekildedir³⁰;

Tablo 4. 1691 Yılında Harput Sancağının Nüfusu

Mahalle Adı	Nüfus
Ahmet Beğ	211
Hoca	211
Alaca	176
Saray	246
Zahiriye	70
Müderriş	35
Kebir	35
Meydan	53
Esediye	475

²⁷ Ahmet Aksın; *19. Yüzyılda Harput*, s.155.

²⁸ Mehmet Ali Ünal; "1056-1646 Tarihli Avarız Defterine Göre 17. Yüzyıl Ortalarında Harput", *Belleten*, C. LI, S. 199, Ankara 1987,s.128.

²⁹ Hirant Andreasyon; *Polonyalı Simeon'un Seyahatnamesi 1608-1619*, İstanbul 1964, s.91.

³⁰ Ahmet Aksın; *19. Yüzyılda Harput*, s. 56.

Ahi Musa	105
Ortak	141
Hacı	105
Karasofu	246
TOPLAM	2109
Şehroz(Gayrimüslim)	704
GürcüBeğ(Gayrimüslim)	915
Sinabud(Gayrimüslim)	193
TOPLAM	1812
Genel Toplam	3921
Köylerdeki Nüfus	16181
Sancak Genel Toplamı	20102

1691 tarihinde Harput'a ait mahallelerde yaklaşık 3921 nüfus bulunmaktadır. Bu nüfusun %53.7'si Müslümanlardan %46.2'si de gayri Müslimlerden oluşmaktadır. En fazla nüfusa sahip mahalle 915 nüfuslu Gürcü Beğ mahallesidir. Mahallelerdeki nüfusun %23.3'ne sahiptir. En az nüfuslu mahalleler ise 35 nüfuslu Kebir ve Müderris mahalleleridir.

V. 19. Yüzyılın İlk Yarısında Harput Sancağının Nüfusu

Osmanlı Devlet yönetimi nüfusun muhafazası ve çoğalması hususunda büyük bir titizlik göstermekteydi. Nüfusun sürekli artması için her türlü çaba harcanıyor ve bu hususta çeşitli kanunlar çıkarılıyor, fermanlar yayınlanıyordu. Mesela gençlerin evlenebilmesi için en büyük engel olarak görülen başlık parasının külliye kaldırıldığı vurgulanıp kız babalarına bir akçe dahi verilmemekteydi³¹. Hatta evlenecek çağa gelmiş olup da evlenemeyen kişilerin tespit edilip sebeplerinin araştırılması dahi istenmekteydi. Diğer taraftan nüfus azalmasının sebeplerinden biri olarak görülen *ıskat-ı cenin*'in³² yasaklandığı ve cezai müeyyideler getirildiği de görülmektedir³³.

³¹ BOA, A.MKT. UM, Dosya 12, Sıra 29.

³² *İskat-ı Cenin*, isteyerek düşük yapmak manasına gelmekle birlikte annenin de çoğu zaman ölümüne sebep olduğu için kaybedilen insan sayısı iki olarak düşünülmelidir. Bkz; İbrahim Yılmazçelik; 392 Numaralı Harput Şer'iyye Sicili,(A.Ü.İ.T.E, *Basılmamış Yüksek Lisans Tezi*), Ankara 1987, s. 57.

³³ Mustafa Öztürk; "Osmanlı Döneminde İskat-ı Cenin Yeri ve Hükümü", *Fırat Üniv. Sosyal Bilimler Dergisi*, C.1, S.1, Elazığ 1987, s.199-208.

19. yüzyılla ilgili olarak elimizde bulunan gerek nüfus defteri gerekse hane sayılarını belirten belgelerdeki bilgileri tarihleri itibariyle değerlendirerek vermeye çalışacağız.

V.1. 1821 Yılında Sancak Nüfusu

19. Yüzyılda Harput Sancağının nüfusu hakkında ilk olarak 398 numaralı Harput Şer'iyye Sicilinde kayıtlı tevzi defterinden faydalanacağız³⁴. Harput Sancağından toplanan askerlerin harcırahlarını karşılamak için şehir halkından toplanacak olan masrafin tevziatının yapıldığı Harput'un 1821 tarihindeki mahalleleri ve mevcut hane sayıları belirtilmektedir³⁵.

Tablo 5 1821 Yılında Harput Sancağının Müslüman Nüfusu

Mahalle	Hane Sayısı	Hanex6	Hanex7
Müderriş	26	156	182
Zahirriye	27	162	189
Ahi Musa	28	168	196
Kale	29	174	203
Hacı Mescid	31	186	217
Ortak	31	186	217
Ebu Tahir	36	216	252
Esediyeye	38	228	266
Kurşuni	42	252	294
Ahmed Bey	47	282	329
Alaca	60	360	420
Hoca Mescid	90	540	630
Sarahatun	96	576	672
Cami Kebir	99	594	693
Ağa	115	690	805
Meydan	202	1212	1414
TOPLAM	997	5982	6979

Görüldüğü üzere bu tevzii defterinde yer alan mahalleler içerisinde gayr-i müslim mahalleleri yoktur. Bundan dolayıdır ki bu tarihteki gayr-i müslim nüfus hakkında bilgi veremiyoruz. Fakat Harput nüfusu 6000-7000 arasında olup (Müslüman nüfus) bu rakam 18 yüzyıl başlarına göre müslim nüfus açısından % 200 oranında artış demektir. Görüleceği üzere bu nüfus artışı daha sonraki yıllarda da devam edecektir.

³⁴ Fahrettin Tızlak; 398 Numaralı Harput Şer'iyye Sicili H.1230-1255(M. 1814-1839), (*Fırat Üniversitesi Sos. Bil. Ens. Basılmamış Yüksek Lisans Tezi*), Elazığ 1987.

³⁵ Ahmet Aksın; *19 Yüzyılda Harput*, s. 159.

V.2. 1834 Yılında Harput Sancağı Nüfusu

1830 yılında karara bağlanan ve 1831 yılında ise uygulamasına geçilen nüfus sayımının Harput'ta 1834 yılında yapıldığına dair bir nüfus defteri elimizde mevcuttur. Bu defter döneme ait bazı ipuçları vermektedir. Defter icmal bir nüfus defteri olmayıp mufassal bir defterdir. Bu bakımdan diğer mufassal nüfus defterinde görülen boy, meslek, fiziki görünüş ve yaş gibi özellikler kaydedilmiştir.

1834 tarihinde Harput'ta insanların yoğun olarak yaşadığı mahalle 667 erkek nüfusuyla Meydan Mahallesidir. Sancaktaki mahalle nüfusun % 17'si burada yaşamaktadır. 105 nüfuslu Kale Mahallesi nüfusun % 2.6'sı ile şehrin en az nüfusa sahip mahallesidir.

Tablo 6. 1834 Tarihinde Harput Şehrinin Müslüman Mahalle Nüfusu³⁶

Mahalle	Hane Sayısı	Erkek Nüfus	Hane Başına Ortalama Erkek Nüfus %
Meydan	251	667	37
Ağa Camii	124	355	34
Hoca	118	302	39
Ahmed Bey	68	170	40
Alaca	110	251	43
Sarahatun	127	338	37
Zahirriye	59	158	37
Kara Sofu	32	109	29
Kale	45	105	42
Cami'i Kebir	99	125	79
Ortak	56	334	16
Ahi Musa	45	134	33
Müderriş	61	148	41
Hacılar	78	204	38
Esediye	96	239	40
Ebutahir	121	309	39
TOPLAM	1516	3922	

Harput Şehrindeki Müslüman erkek nüfusunun üzerine aynı sayıda kadın nüfusu da eklersek sayının 7844'ü bulunduğunu görmekteyiz. Hane başına ortalama 5 kişi düşmekte olup bu rakam 1821 tarihli kayıttaki hane sayılarına uygulanırsa 4985'e çıkmaktadır.

³⁶ BOA, *Harput Nüfus Defteri*, nr: 2675.

Bu defterdeki rakamlara göre 1834 yılında Müslüman nüfus sayısı yaklaşık 8000 olup 1821 nüfusuna göre % 45 oranında artış göstermiştir. Bu nüfus artışının kesin sebebi bilinmemekle beraber dönemin olayları göz önüne alındığında bazı ipuçları elde edilebilir. Mesela 1834 yılının Mart ayında Diyarbakır Valiliği ve Maden-i Hümâyün Eminliği'ne tayin edilen Mehmed Reşid Paşa'nın atanma sebeplerinden en önemlisi iyi bir asker olmasından dolayı bölgede huzursuzluk oluşturan ayaklanma hareketlerini bastırmak ve devlet otoritesini tesis etmektir. Bu huzursuzluklar ve otorite boşluğunun kırsal kesimlerdeki ahalinin şehir merkezlerine göç etmelerini teşvik ettiği söylenebilir. Bununla beraber Mehmed Reşid Paşa'nın hükümet merkezi olarak Harput'u seçmesi ve önem vermesinin de şehrin ekonomik ve sosyal hayatına tesis ettiği de muhakkaktır. Bu sebeplerden dolayı şehir nüfusunun arttığı ileri sürülebilir. Ancak daha önceki hane sayılarının tespitinde doğruluk ve kesinlik olmaması ihtimali de olduğundan bu hususu göz ardı etmemek gereklidir³⁷.

V.3. 1840 Yılında Sancaktaki Gayr-i Müslim Nüfus

Anadolu'nun coğrafya yapısından ayrı düşünemeyeceğimiz Harput Kazasının dini ve etnik yapısını diğer kazalardan ayrı olarak değerlendiremeyiz. 1085 yılından sonra Harput'un, Türklerin eline geçmesinden sonra Anadolu'da fethedilen diğer yerlerde olduğu gibi Harput'ta da Türklerin sayısı azdı. Bu sebepten dolayı bölge XII. Yüzyılda büyük oranda Türkleşmiş bulunuyordu. Türklerin bu bölgeye gelişiyle birlikte burada bulunan gayr-i müslimler şehir merkezi ya da büyük köylerde toplanmışlar, Türkler ise onların terk ettikleri birçok köye yerleştikleri gibi arazilerin genişliği nispetinde nüfus bulunmayan yerlerde köyler kurmuşlardır³⁸.

1823-1868 tarihleri arasında Harput Şehir merkezinde yaşayan gayr-i müslim halk Şehroz, Gürcü Beğ, Ansuri, Çelebi ve Sinabut adını taşıyan beş mahallede Ermeni, Rum, Süryani olmak üzere üç ana gruptan meydana geliyordu. Modern millet sistemine göre yapılan bu sınıflandırmanın yanı sıra Osmanlı millet sistemine göre Ermeniler Gregoryen, Rumlar Ortodoks, Yahudiler ise Musevilerdi. Bu millet gruplarına ilave edebileceğimiz iki grup daha vardır ki bunlar Katolikler ve Protestanlardır. Şer'iyye Sicillerindeki kayıtlardan Katolik ve Protestanların Ermeniler için kullanılıyor olması Ermenilerin diğer gruplara göre daha kalabalık olduklarını gösteriyor. Güneydoğu Anadolu'da yaşayan Süryani'lerin oldukça kalabalık bir bölümünün Osmanlı Devleti döneminde Ermenileşmesi ve daha önce Selçuklular zamanında Süryanilerin önemli bir merkezi olan Malatya'da daha sonraki yıllarda hemen hemen hiç Süryani'nin

³⁷ Ahmet Aksın; *19 Yüzyılda Harput*, s.164-165.

³⁸ Mehmet Ali Ünal, *XVI. Yüzyılda Harput*, Ankara 1989, s. 54.

bulunmayı Ermenilerin sayıca çok görünmelerinin bir sebebi olabilir. Rumların kayıtlarda yer almaması bu grubun sayıca en az gayr-i müslim topluluğu oluşturduğunu gösteriyor³⁹.

Gayrimüslim nüfusu tespit etmek için 1840 tarihinde Harput'da yapılan nüfus sayımları başlıca kaynağımız olacaktır. Bu tarihlerde köylerde 2614 hanede 11371 gayr-i müslim yaşıyordu⁴⁰. Bu rakam Sancak'taki toplam nüfusun % 28'i oranındadır. Harput Şehrinin gayr-i müslim mahallelerinde 447 hanede 1414 kişinin kaydı bulunmaktadır⁴¹. Bu rakam Sancaktaki toplam nüfusun % 3,5'i oranındadır.

Tablo 7. 1840 Tarihinde Harput Şehrinin Gayr-i Müslim Mahallelerin Nüfusları⁴²

Mahalle	Hane Sayısı	Erkek Sayısı	Hane Başına Düşen Ortalama Erkek Nüfus %
Şehroz	114	371	30
Gürcü Beğ	111	407	27
Ansuri(Asuri)	57	206	27
Çelebi	83	216	38
Sinabut	82	214	38
GENELTOPLAM	447	1414	37

1830'lu yıllarda gayr-i müslim nüfusu yaklaşık 3500'dür. Bu sayı 1840'lı yıllardaki nüfusa göre % 20 daha fazladır. Gayr-i müslim nüfusunun on yılda yaklaşık % 20 azaldığını görmekteyiz.

Müslüman nüfusun toplam nüfus içerisindeki oranı yaklaşık %64'tür. Diğer taraftan Müslüman nüfusun hane sayısındaki oranına bakıldığında % 70 olarak görülür. Bu durum Müslümanların aile fertlerindeki sayının fazlalığıyla açıklanır. Öyleki; Müslüman nüfusta hane başına ortalama 5 kişi düşerken gayr-i müslimlerde ortalama 3 kişi düştüğü görülmektedir.

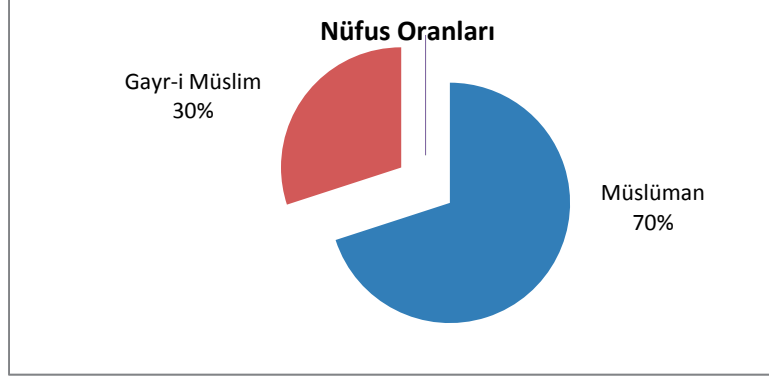
Bu dönemde sancakta bulunan mahallelerdeki erkek nüfusunun dağılımı şu şekildedir:

³⁹ İbrahim Erdoğan; Harput'ta Gayri Müslimler(1823-1868) (*Hacettepe Üniversitesi Sos. Bil. Ens. Basılmamış Yüksek Lisans Tezi*), Ankara 1994, s.21-23.

⁴⁰ BOA, *Harput Nüfus Defteri*, nr:2676.

⁴¹ BOA, *Harput Nüfus Defteri*, nr: 2677.

⁴² BOA, *Harput Nüfus Defteri*, nr: 2677.

Grafik 1. Harput Sancağının Mahallelerdeki Nüfus Oranları

VI. Toplam Tahmini Nüfus

XVI. yüzyılda olduğu gibi 1834 tahririnde sadece erkek nüfus yazıldığından Harput Sancağının toplam nüfusu hakkında ancak bazı tahminlerde bulunulabilir. Burada XIX. Yüzyılın ilk yarısında Harput Sancağıyla ilgili çeşitli kaynaklardan faydalandığımız nüfus rakamlarını vereceğiz.

1830 sayımının savaşların bittiği döneme ve erkek nüfusun bir kısmının harplerde öldüğü düşünülürse bu rakam daha da değişecektir. Ayrıca defterde o tarihte mevcut olan bazı köylerin yer almadığı ve günümüz sayımlarında dahi nüfusun bir kısmının saklı kalabildiği düşünülünce bu rakama %25'lik bir ilave yapılması yanlış olmayacaktır⁴³.

Tablo 8. 1834 Tarihinde Harput Sancağının Müslüman Nüfusu⁴⁴

Sancak	İhtiyar	Sıbyan ⁴⁵	Tüvana ⁴⁶	Hane
	2334	1428	1150	1505
Köyler	5756	8994	7012	7331
Toplam	7090	10422	8162	8836

⁴³ Mübahat S. Kütükoğlu; *Menteşe Sancağı (Nüfus ve Toplum)*, Ankara 2010 s.72-73.

⁴⁴ BOA, *Harput Nüfus Defteri*, nr: 2675.

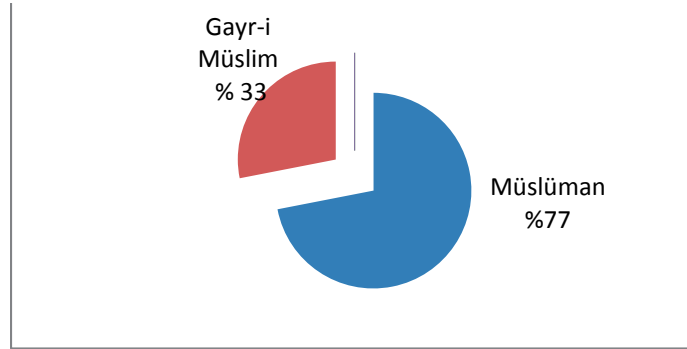
⁴⁵ Sıbyan: Defterde kastedilen manasıyla; ergenlik çağına kadar olan erkek çocuklar için kullanılmaktadır.

⁴⁶ Tüvana: Güçlü, kuvvetli demek olup, askerlik çağına gelmiş erkek nüfus için kullanılmaktadır.

Harput Sancağında hane başına 5 kişi düşünürsek toplam Müslüman nüfus 44.180 'ya çıkmaktadır. Yukarıdaki tablo da çıkan rakama kadınları da eklersek toplam nüfus 88.360'a çıkmaktadır.

1834 yılında Harput Sancağının köylerdeki gayr-i müslim 2614 hanesi ve 11371 nüfusu⁴⁷ vardı. Bu nüfusa kadınları da ilave edecek olursak köylerde 22742 toplam gayr-i müslim vardır. Sancaktaki gayri müslim mahallelerde 448 hanede 1530 erkek nüfus yaşıyordu⁴⁸. Bunların sonunda sancaktaki erkek nüfusun toplamı ve dağılımı şu şekildedir. Müslim 26.674, Gayr-i Müslim ise 12901 kişidir. Buna göre toplam erkek nüfus 39575'dir. Bu nüfusa kadın nüfus da eklendiğinde sancak nüfusu 79150'ye ulaşmaktadır.

Grafik 2. 1834 Tarihinde Harput Sancağının Nüfus Dağılışı

Harput Sancağı nüfusu tarihsiz Bab-ı Defteri Sancağının hanesi 14715⁴⁹ diye belirtilmekte olup hane başına 5 kişi⁵⁰ düşünürsek toplam nüfus 73.575'e çıkmaktadır. Bu rakamın 1830'lu yıllara ait rakamdan biraz düşük olmakla birlikte aradaki farkın nahiye ve köylerin ait oldukları kazalarının değişmelerinden kaynaklanabileceği ihtimali vardır⁵¹. Yine Harput Sancağı nüfusuyla ilgili Başbakanlık Osmanlı Arşivindeki Cevdet tasnifinde tarihsiz bir defterde görmekteyiz⁵². Bu defterdeki rakamlara göre Harput Sancağının nüfusu şu şekildedir⁵³.

⁴⁷ BOA, *Harput Nüfus Defteri*, nr: 2676.

⁴⁸ BOA, *Harput Nüfus Defteri*, nr: 2677.

⁴⁹ BOA, *D.CRD*, Genel 40719, Özel 843.

⁵⁰ Bu rakam araştırmacılar tarafından sabit bir sayı olarak kullanılmamış her haneyi 5 veya 6 olarak kabul eden araştırmacılar da olmuştur. Ayrıntılı bilgi için bkz: Rifat Özdemir; "Avarız ve Gerçek Hane Sayılarının Demografik Tahminlerde Kullanılması Üzerine Bazı Bilgiler", *X. Türk Tarih Kongresi Bildirileri*, Ankara 1993, s.1581-1613.

⁵¹ Ahmet Aksın; *19. Yüzyılda Harput*, s.169.

⁵² BOA, *Cevdet Dahiliye*, 7077.

⁵³ Ahmet Aksın; *19. Yüzyılda Harput*, s. 169.

Tablo 9. 19. Yüzyıl Ortalarında Harput Sancağının Nüfusu

	SAGİR	KEBİR	TOPLAM
Müslim	10542	18712	29254
Gayr-i Müslim	4459	11082	15541
Toplam			44795

Erkek nüfus sayısına aynı miktarda kadın nüfus eklendiğinde toplam nüfus yaklaşık 90000 olarak çıkmaktadır ki bu rakam 88290 rakamıyla hemen hemen aynıdır.

XIX. Yüzyılın ikinci yarısından sonra yayınlanan vilayet salnamelerinden nüfus sayılarının da verilmesi bu yüzyıldaki eksikliği gidermektedir. Bunun yanında gerek yabancı yazarların verdiği bilgiler ve gerekse tetkik eserler bu konuyu aydınlatmada yardımcı olmaktadır.

1298 (M.1881) Tarihli Mamuratü'l-Aziz Salnamesi'nde Harput Sancağı'nın toplam nüfus 5967 olup bu nüfus sadece erkek nüfus ihtiva etmektedir. Erkek nüfus üzerine aynı sayıda kadın nüfus sayısı eklenirse yaklaşık nüfus 12000 çıkmaktadır⁵⁴.

1301 Tarihli Salnamedeki nüfus sayısına göre Harput Sancağı'nda 4303'ü Müslüman ve 3850'si gayr-i müslim olmak üzere toplam 8153 erkek nüfus bulunmaktadır⁵⁵. 1881 yılında 12000 civarında olan nüfusun 1883 yılında 16500'lere yükseldiği görülmekte ise de bu farklılığın nedeni Hüseyin köyü ile Saray bölgesinin Harput Sancağı nüfusuyla birlikte sayılmasından kaynaklanıyor olmasındandır⁵⁶. Bu tarihten yaklaşık on yıl sonra yayınlanan 1310 Tarihli Mamuratül Aziz Salnamesinde Harput Sancağının kadın nüfus da dâhil olmak üzere nüfusun toplamı 30639⁵⁷ olup bu rakamın yüksek olmasının nedeni bu sayının sadece Harput'a ait bir nüfus sayımı olduğunun belli olmamasıdır.

Tablo 10. 19. Yüzyılın İkinci Yarısında Harput Sancağının Erkek Nüfusu⁵⁸

	1881	1883	1892	1897	1906
Müslim	7792	8606	21683	8736	9222
Gayr-imüslim	4142	7700	8956	6334	6563
Toplam	11934	16306	30639	15070	15785

⁵⁴ 1298 Tarihli Mamuratü'l-Aziz Salnamesi.

⁵⁵ 1301 Tarihli Mamuratü'l-Aziz Salnamesi.

⁵⁶ Ahmet Aksın; 19. Yüzyıl Harput, s. 175.

⁵⁷ 1310 Tarihli Mamuratü'l-Aziz Salnamesi.

⁵⁸ Ahmet Aksın; 19. Yüzyılda Harput, s.177.

Bu tablodan anlaşıldığı üzere Harput Sancak merkezinin nüfusu hiçbir zaman 16000'in üzerine çıkmamıştır.

Tablo 11. 19. Yüzyılın İkinci Yarısında Müslim ve Gayr-i Müslim Nüfusun Toplam Nüfus İçerisindeki Oranları (%)

	1881	1883	1892	1897	1906
Müslüman	65	53	70	58	60
Gayr-i Müslim	35	47	30	42	40

Gayr-i Müslim Nüfusun toplam nüfus içerisindeki % 30 oranından %40-42'lere çıkmasının sebebi ise Harput ve çevresinde kurulan misyoner okullar olmasıdır. Bu okullar ve bağlı kuruluşlarında gerek çalışanlar gerekse öğrenci olarak okuyanlar gayr-i müslim nüfusu sun'i olarak artırmışlardır⁵⁹. Batılı devletler özellikle Doğu Anadolu'daki Ermeni nüfus üzerinde etkili olmaya çalışmışlar ve bu insanların kendi mezheplerine dâhil edebilmek için büyük çabalar sarf etmişlerdir. Mesela Amerika Birleşik Devletleri sadece Harput'tan ülkelerine Ermeni nüfusu göç ettirebilmek amacıyla 1890-1899 yılları arasında her yıl 600.000 dolar para harcamışlardır. Bu on yıl içerisinde de bütün Doğu Anadolu bölgesinden 16000 Ermeni'yi Amerika'ya götürmüşlerdir⁶⁰.

Fransız araştırmacı Vital Cuinet'in bu dönemlerdeki Harput nüfusu hakkında verdiği rakamlara göre ise Harput Sancağının nüfusu 20.000 olup bu nüfusun % 63'ü Müslüman geriye kalanı gayr-i müslimdir⁶¹.

Kemal Karpat'ın 1881 – 1893 tarihlerindeki Harput nüfusu hakkında verdiği rakamlar şöyledir. (Bakınız tablo 26)⁶².

Tablo 12. 1881-1893 Kemal Karpat'a Göre Harput Nüfusu

	Ermeni	Müslim	Greeks	Katolik	Prosteryan	TOPLAM
Harput	51096	134761	352	764	4207	191180

Yukarıdaki tablodan da anlaşıldığı üzere Harput eyaletinin o günkü ismiyle Mamuratül Aziz Vilayetinin toplam nüfusu verilmiştir. Bu nüfusa göre 51096 Gergoryan Ermeni, 764 Katolik, 4207 Protestan olmak üzere toplam 56072 Ermeni nüfusu vardır. Buna mukabil Müslümanların toplam nüfusu ise 134761'dir.

⁵⁹ Erdal Açıkseç; *Tanzimat Sonrasında Harput'ta Amerikan Misyoner Faaliyetler*, Ankara 1999, s. 50.

⁶⁰ Ahmet Aksın; *19. Yüzyılda Harput*, s.177-178.

⁶¹ Vital Cuinet; *Turque D'asie*, Paris 1892, s. 352.

⁶² Kemal, Karpat; *Ottoman Population*, The University of Wisconsin Pres, 1985, s. 144.

Karpat'ın 1893-1897 yılları arasındaki nüfus sayımını şöyle verir: 73178 Gergoryan Ermeni, 1915 Katolik, 4971 Protestan, olmak üzere 80064 Ermeni nüfusu olarak verir. Müslüman nüfus ise bu tarihlerde Karpat'a göre 300188'dir. 1312 Mamuratül Aziz Salnamesine göre Vilayette; 82031 Ermeni nüfusuna karşılık 369458 Müslüman nüfus vardır. Karpat'ın çalışmalarıyla 1312 Tarihli Mamuratül Aziz Salnamesine göre çıkardığımız nüfus arasında sayısal anlamda fazla fark yoktur.

Şemsettin Samiye göre ise Harput genelinde nüfusu: 434578 Müslüman, 61983 Gregoryan Ermeni, 6060 Protestan Ermeni, 1675 Katolik Ermeni, 650 Rum olmak üzere toplam 504946 olarak verilmiştir⁶³.

1911-1912 tarihleri arasında genel olarak nüfus sayımında J. McCarth'da Harput'daki nüfus sayısı aşağıdaki tabloda verilmiştir⁶⁴.

Tablo 13. 1911-1912 Tarihlerine Harput Sancağının Nüfusu

	Ermeni	Müslüman	Rum	Süryani	Diğer	TOPLAM
Harput	111043	564164	1227	2833	974	680241

1883-1912 tarihleri içinde yukarıdaki tablolardan anlaşıldığı üzere vilayet merkezi ve bağlı köylerindeki nüfus oranı bir birine rakamsal olarak çok yakındır. Ancak salnamelerde ayrıntılı nüfus verilmiştir.

Harput Sancağındaki nüfus yıllara göre artmaktadır. Ancak bu artış gayri müslimlerde daha fazladır. Bunun sebebi askerlik görevine sadece Müslüman erkeklerin yapmış olması ve dolayısıyla gençlerin askerlikte uzun süre kalmaları ve pek çok gencin savaşlarda şehit düşmelerinin yanında gayrimüslimlerin işlerine devam etmelerinden olmalıdır.

Tablo14. 1518-1907 Tarihlerinde Harput Şehrinin Nüfusu⁶⁵

Tarih	Müslim	%	Gayr-i müslim	%	Toplam
1518	3775	62	2287	38	6062
1523	4729	57	3630	43	8350
1566	7247	54	1250	46	13437
1646	3750	75	1812	25	5000
1691	2109	53	2800	47	3921
1821	6500	70	3000	30	9300
1835	7000	67	3400	36	10400
1840 ⁶⁶	31966	66	16302	34	48268
1881	8000	65	4100	35	12100

⁶³ Şemsettin Sami, *Kamus-u Alam*, s. 4555.

⁶⁴ Justion, McCarth; *Müslümanlar ve Azınlıklar*, İstanbul 1998, s. 112.

⁶⁵ Ahmet Aksın; *19. Yüzyılda Harput*, s.179.

⁶⁶ BOA, *Harput Nüfus Defteri*, nr: 2711.

1883	8600	53	7700	47	16300
1892	21683	70	8956	30	30639
1897	8736	58	6334	42	15070
1906	9222	60	6563	40	15785

Harput Şehrinde 1518'den 1566'ya kadar Müslim ve gayrimüslim nüfus % 170 oranında artmıştır. Bu artışın sebebi çevre sancaklar halkının Harput'a yerleşmesi ve ilk yapılan tahrirde ahalinin vergi mükellefi olmadığı için bölgeyi terk ettiği şeklinde açıklanmaktadır⁶⁷.

1691'de şehrin 3921 kişiden oluşan nüfusun % 53'ünü Müslüman halk teşkil etmektedir. 1646 yılındaki nüfus sayısı ile karşılaştırıldığında gayrimüslim nüfusun Müslim nüfusa göre daha fazla arttığı görülmektedir. 1646'da % 25 olan gayrimüslim nüfus oranının 1691'de % 47'ye yükselmiştir. Gayrimüslim nüfus oranındaki artışın bu kesimin nüfusunun artmasından ziyade Müslüman ahalinin göç etme ihtimaline bağlamak daha doğru olacaktır kanaatindeyiz⁶⁸.

Bu dönem içinde Harput'un fazla nüfus barındırmasının nedenini yerleşmelerin ticaret yolları üzerinde bulunuyor olmasında aramak gerekir. Çünkü Anadolu'da doğu-batı istikametinde uzanan kervan yollarının en önemlisi Antalya ve Alanya limanlarından Konya, Aksaray, Kayseri, Sivas üzerinden Erzincan ve İran'a gitmekteydi ki, bunlardan Malatya ile Harput'a giden yolun Divriği ve Arabgir üzerinden geçmesi nedeniyle XV. yüzyıldan itibaren Divriği- Arabgir- Harput ve Harput- Arabgir- Eğin- Kemah- Erzincan arasındaki ticaret yollarının gelişmesi dönemin şartları içinde oldukça büyük nüfus miktarını bünyelerinde barındırabilmelerine imkan tanımıştır⁶⁹.

Sonuç

Doğu Anadolu'nun stratejik bir yerde bulunan Harput Şehrinde hangi etnik grupların yaşadığı ve buranın nüfus bakımından gelişimi üzerinde durduğumuz bu çalışmamızda Harput Şehrini, Anadolu coğrafyasındaki diğer şehirlerle paralellik göstermektedir.

Harput ve çevresi Türkler tarafından 1085 yılında fethedildiği zaman Anadolu'nun birçok yerleri gibi az bir nüfusa sahipti⁷⁰. Türklerin bu bölgeye

⁶⁷ Mehmet Ali Ünal; *XVI. Yüzyılda Harput*, s.85.

⁶⁸ Ahmet Aksın; *19. Yüzyılda Harput*, s.157-158.

⁶⁹ Erdal Karakaş; *Ağın- Arapkir ve Kemalîye İlçeleri*, Fırat Üniversitesi Sosyal Bil. Ens. Basılmamış Doktora Tezi, Elazığ 1996.s.34-35.

⁷⁰ Mustafa Akdağ; *Türkiye'nin İktisadi ve İctimai Tarihi*, C.II, İstanbul 1998, s.10.

gelişiyile gayrimüslimler şehir merkezi ya da bazı merkez köylerde toplanmışlar; Türkler ise onların terk ettikleri birçok köye yerleştikleri gibi arazinin genişliği ölçüsünde nüfus bulunmayan bu topraklarda yeni köyler kurmuşlardır⁷¹. XIX. Yüzyılda Harput Şehri yirmi bir Müslüman ve beş de gayrimüslim olmak üzere toplam yirmi altı mahalleden oluşmaktaydı. Gayrimüslimler; Ermeni, Rum ve Süryani olmak üzere üç farklı etnik gruptan oluşmaktaydı. Bu etnik gruplar genellikle Sinabud, Şehroz, Norsis, Gürcübeş ve Çelebi ismini taşıyan beş mahallede ikamet etmekteydi. Nüfusları tam olarak bilinmemesine rağmen, Ermenilerin en kalabalık gayrimüslim topluluğu oluşturduğu anlaşılmaktadır.

Mehmet Ali Ünal'ın XVI. Yüzyıl Harput Sancağı ile ilgili çalışmasında şehir ve köyleriyle ilgili verdiği nüfus verileri XIX. Yüzyılda çok değiştiğini görmekteyiz. Özellikle nüfustaki bu artış gayrimüslimlerde daha fazla olmuştur. Bunun temel nedeni Müslüman genç erkeklerin askerlik görevini yapmalarının yanı sıra gayrimüslimlerin işlerine devam etmeleridir diyebiliriz.

Tarihi dönemler içerisinde, merkezlere ait nüfus verilerinin farklılığının nedenlerini, belirli dönemlerde ortaya çıkan asayiş bozuklukları ve konar göçerlerin faaliyetlerinde aramak gerekir. Nitekim 16. yüzyılda Halep Türkmenlerinin Arabgir, Amasya ve Sivas Sancaklarında yaylayıp, kışı Antalya ile Şam arasındaki bölgede geçirmeleri⁷² nedeniyle bunların ticari faaliyetlerini merkezlerde yapmaları, merkezlerin ticari faaliyetlerini geliştirmeye yardımcı olduğu gibi, bir kısmının da buralarda ikamet etmiş olmaları, merkezlerin nüfuslarının belirli dönemlerde artış veya eksilişine sebep olabilir. Merkezlerin nüfus olarak gerilemelerinde bu konar göçerlerin doğurduğu huzursuzlukların büyük oranda etkili olduğunu söylememiz söz konusudur.

Harput Sancağında XIX. Yüzyılda özellikle ikinci yarısında nüfus sayımlarında oluşan gerek hatalı nüfus hesapları gerekse sayım dışı olmalarına binaen Harput'un nüfusunun yaklaşık 100 bin civarında olduğunu söyleyebiliriz. Bu nüfusun yaklaşık %60'ı Müslümanlardan, % 40'ı da gayrimüslimlerden oluşmaktadır.

Sonuç olarak gerek Harput Nüfus defterlerinden gerekse salnameler ve diğer yazarların çalışmalarından elde ettiğimiz veriler Harput Sancağının nüfusuyla ilgili değerli ipuçları verdiğini söyleyebiliriz.

⁷¹ İbrahim Erdoğan; "Harput'ta Gayrimüslimler (1823-1868)", *Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Basılmamış Yüksek Lisans Tezi*, Ankara 1994, s.30-31.

⁷² Yusuf Halaçoğlu; *XVIII. Yüzyılda Osmanlı İmparatorluğunun İskan Siyaseti ve Aşiretlerin Yerleştirilmeleri*, Ankara 1988, s.25.

KAYNAKÇA**1. Arşiv Kaynakları**

- BOA, *Cevdet Dahiliye*, 7077
BOA, *Cevdet Dahiliye*, 13142.
BOA, *D.CRD*, Genel 40719, Özel 843.
BOA, *A.MKT. UM*, Dosya 12, Sıra 29.
BOA, *İrade Dahiliye* 6090
Harput Nüfus Defterleri No: 2675, 2676, 2677, 2711

2. Salnameler

- 1298 Tarihli Mamuratül-Aziz Salnamesi, Mamuratül-Aziz, 1298.
1301 Tarihli Mamuratül-Aziz Salnamesi, Mamuratül-Aziz, 1301.
1310 Tarihli Mamuratül-Aziz Salnamesi, Mamuratül-Aziz, 1310.

3. Tetkik Eserler

- Açıkses, Erdal; *Tanzimat Sonrasında Harput'ta Amerikan Misyoner Faaliyetler*, Ankara 1999.
Akdağ, Mustafa; *Türkiye'nin İktisadi ve İctimai Tarihi*, C.II, İstanbul 1998.
Aksın, Ahmet; *19. Yüzyılda Harput*, Elazığ 1999.
Akyel, Salih; "19. Yüzyılın İlk Yarısında Harput Şehrinin Nüfus Ve Toplum Yapısı", *Fırat Ün. Sosyal Bilimler Ens. Basılmamış Doktora Tezi*, Elazığ 2013.
Adıyeke, Nuri, "Temettuat Sayımları ve Bu Sayımları Düzenleyen Nizamname Örnekleri" *Ankara Üniversitesi, Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Dergisi, OTAM.*, Sayı 11, 2000.
Ardıçoğulu, Nurettin; *Harput Hükümdarı Balak Gazi*, Ankara 1966, s.2; Osman Turan, *Selçuklular Zamanında Türkiye*, İstanbul 1994.
Ardıçoğulu, Nurettin; *Harput Tarihi*, İstanbul 1964.
Andreasyon, Hırant; *Polonyalı Simeon'un Seyahatnamesi 1608-1619*, İstanbul 1964.
Barkan, Ömer Lütfi, "Tarihi Demografi Araştırmaları ve Osmanlı Tarihi", *Türkiyat Mecmuası C. X*, İstanbul Üniversitesi Türkiyat Enstitüsü Yayınları 1951-53, s. 1-26; İstanbul 1980.
Baykara, Tuncer, "Anadolu'nun Tarihi Coğrafyasına Giriş I", *Anadolu'nun İdari Taksimatı*, Ankara 1988.
Cuinet, Vital; *Turque D'asie*, Paris 1892.
Düzbakar, Ömer; "Osmanlı Döneminde Mahalle ve İşlevleri", *Uludağ Ün. Sosyal Bilimler Dergisi*, S. 5, Bursa 2003.
Erdoğdu, İbrahim; XVII. Yüzyılın İkinci Yarısında Osmanlı Toplumunda Değişim Eğilimleri (Harput Örneği) (*Ankara Ün. Sos. Bil. Ens. Basılmamış Doktora Tezi*), Ankara 2006.

- Erdoğdu, İbrahim; “Harput’ta Gayrimüslimler (1823-1868)”, *Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Basılmamış Yüksek Lisans Tezi*, Ankara 1994.
- Elazığ İl Yıllığı 1967*, Elazığ 1968.
- Halaçoğlu, Ahmet; “Elazığ”, *İ.A.*, C.10, İstanbul 1994.
- Halaçoğlu, Yusuf; *XVIII. Yüzyılda Osmanlı İmparatorluğunun İskân Siyaseti ve Aşiretlerin Yerleştirilmeleri*, Ankara 1988.
- Hayli, Selçuk; “Tarihi Coğrafya Açısından Harput Şehrinin Fonksiyonları ve Sahası”, *Dünü-Bugünüyle Harput 24-27 Eylül 1988*, Elazığ 1989.
- Karakaş, Erdal; “Ağın- Arapkir ve Kemaliye İlçeleri”, *Fırat Üniversitesi Sosyal Bil. Ens. Basılmamış Doktora Tezi*, Elazığ 1996.
- Karpat, Kemal; *Ottoman Population*, The University of Wisconsin Pres, 1985.
- Kütükoğlu, Mübahat S; *Menteşe Sancağı 1830 (Nüfus ve Toplum)*, Ankara 2010.
- Kılıç, Orhan; “Osmanlı Döneminde Yurtluk-Ocaklık ve Hükümet Sancakları Üzerine Bazı Tespitler”, *Fırat Üniv. I. Tarih Sempozyumu*, Elazığ 1993.
- McCarthy, Justin; *Müslümanlar ve Azınlıklar*, İstanbul 1998.
- Öztürk, Mustafa; “Osmanlı Döneminde İskat-ı Cenin Yeri ve Hükümü”, *Fırat Üniv. Sosyal Bilimler Dergisi*, C.1, S.1, Elazığ 1987.
- Özdemir, Rifat; “Avarız ve Gerçek Hane Sayılarının Demografik Tahminlerde Kullanılması Üzerine Bazı Bilgiler”, *X. Türk Tarih Kongresi Bildirileri*, Ankara 1993.
- Özdemir, Rifat; *XIX. Yüzyılın İlk Yarısında Ankara (Fiziki, Demografik, İdari, Sosyal ve Ekonomik Yapısı), 1785-1840*, Ankara 1996.
- Ünal, Mehmet Ali; “1056-1646 Tarihli Avarız Defterine Göre 17. Yüzyıl Ortalarında Harput”, *Bellekten*, C. LI, S. 199, Ankara 1987.
- Ünal, Mehmet Ali, *XVI. Yüzyılda Harput*, Ankara 1989.
- Şemsettin Sami, *Kamus-u Alam*.
- Şen, Zafer; “XIX. Yüzyılda Elazığ Vilayetinde Teba-i Şahanenin Dini ve Sosyal Yapısı” (*Fırat Üniv. Sosyal Bilimler Enstitüsü Basılmamış Yüksek Lisans Tezi*), Elazığ 2006.
- Turan, Osman; *Selçuklular Zamanında Türkiye*, İstanbul 1994.
- Tızlak, Fahrettin; 398 Numaralı Harput Şer’iyye Sicili H.1230-1255(M. 1814-1839), (*Fırat Üniversitesi Sos. Bil. Ens. Basılmamış Yüksek Lisans Tezi*), Elazığ 1987.
- Yılmazçelik, İbrahim; 392 Numaralı Harput Şer’iyye Sicili, (*A.Ü.İ.T.E. Basılmamış Yüksek Lisans Tezi*), Ankara 1987.
- Yılmazçelik, İbrahim; *XIX. Yüzyılın İlk Yarısında Diyarbakır*, Ankara 1995.